

Venäjä ja Itä-Euroopan energiakäytävä

Margarita M. Balmaceda

Artikkeli tarkastelee Venäjän energiapolitiikan muotoutumista sen ulkomaihin suuntautuvan energiakäyttötymisen eri analyysikehysten samanaikaisuuden, synergian ja kilpailun kautta. Käsittelen seuraavassa Venäjän ja sen tärkeimpien kauttakulkukumppaneiden, Ukrainan ja Valko-Venäjän, energiasuhteita. Kauttakulkuasemansa ohella maita yhdistää suuri riippuvuus Venäjän energiasta, mikä vaikuttaa niiden vuorovaikutukseen venäläisten toimijoiden kanssa. Lisäksi niiden kauttakululla on se yhteinen piirre, että se suuntautuu nimenomaan läntisille markkinoille, mikä merkitsee samankaltaista roolia venäläisten energiatoimijoiden lisäarvoketjussa.

Artikkelissa esitellään ensin lyhyesti vallitsevat lähestymistavat Venäjän ja energiaköyhien valtioiden energiasuhteisiin, minkä jälkeen ehdotetaan vaihtoehtoista selitysmallia näiden suhteiden ymmärtämiseksi. Artikkelin kolmannessa osassa tätä mallia sovelletaan valaisemaan tärkeitä tapauksia Venäjän öljy- ja kaasupolitiikasta suhteessa Ukrainaan ja Valko-Venäjään vuosina 1994–2010.

Selitysmallien rajoitteet

Tähän päivään asti tietomme Venäjän ja entiseen Neuvostoliittoon kuuluneiden kauttakulkuvalti-

oiden energiasuhteista on ollut melko pintapuolista. Tämä liittyy osin vaikeuksiin kerätä tietoa alueella, jolle on ominaista läpinäkyvyyden puute, mutta osa ongelmaa saattaa piillä selitysmalleissamme. Tavanomainen tieto Venäjän vuorovaikutuksesta energiaköyhien kauttakulkunaapureidensa kanssa on kahta tyyppiä, joita voidaan kutsua lyhyesti ”energia aseena”- ja ”pelkkää bisnestä” -näkökulmaksi.

”Energia aseena” -näkökulma kohdistuu energian käyttöön pehmeän vallan aseena ja olettaa, että Venäjän energiasuhteet sen energiasta riippuvaisiin naapureihin ovat aina koskeneet politiikkaa ja etenkin Venäjän uusimperialististen päämäärien edistämistä taloudellisin keinoin (ks. Orban 2008; Smith 2008; Goldman 2008; Bugajski 2005; Lucas 2008). Tämä korostaa Gazpromin kaltaisten yhtiöiden roolia Venäjän valtion välineenä.

”Venäjän energiainperialismi” tuottaa vaikeuttavia otsikoita mutta nostaa samalla esiin kaksi analyttisen lähestymistavan ratkaisevaa rajoitusta: se ei pysty selittämään toiminta- ja politiikkaeroja venäläisen energian vastaanottajien keskuudessa, mutta ei myöskään eroja venäläisten toimijoiden välillä. Ensimmäisessä tapauksessa perinteinen narratiivi on kohdellut venäläisestä energiasta riippuvaisia valtioita täysin passiivisina vastaanottajina; kotimaisten toimijoiden tärkeä rooli ja kotimaiseen energiapolitiikkaan kuuluva käyttäytyminen näissä valtioissa jää tutkimatta. Jälkimmäisessä tapauksessa perinteinen narratiivi pitää itsestään selvänä Gazpromin kaltaisten tärkeiden energiatoimijoiden roolia pelkkänä Venäjän hallituksen päätösten toimeenpanijana ja jättää huomiotta

Venäjän energiakäyttämiseen vaikuttavien kotimaisten tekijöiden moninaisuuden. Täten tämä näkökulma jää paljolti sekä yksisuuntaiseksi että yksiuotteiseksi.

”Pelkkää bisnestä” -lähestymistapa puolestaan esittää argumentteja suhteen taloudellisille, muttei poliittisille selityksille. Yhdessä esimerkissä ”pelkkää bisnestä” -selitysmallissa analyysi jää paljolti teoreettiselle tasolle ja ohjaa tarkastelemaan pikemminkin rakenteellisia taloudellisia kysymyksiä eikä niinkään poliittista ”hälyä” korkean profiilin energiasuhteiden ympärillä. Taloudelliset kysymykset taas kuuluvat mihin tahansa energian tuottajien, kauttakulkuvaltioiden ja kuluttajien suhteeseen ja koskevat toimitusmonopolia, kauttakulku-monopolin suhdetta toimitusmonopoliin sekä hintaneuvotteluja. Toinen, Venäjän hallituksen edistämä esimerkki ”pelkkää bisnestä” -mallista argumentoi, että – niin paradoksaaliselta kuin se saattaa ensin tuntuakin – sektorin joutuminen uudelleen valtion kontrolliin vuonna 2003 ja aloitteet kohti ”samaa tuottoon” perustuvia kaasuhintoja kaikilla markkinoilla 2004 alkaen ovat tarkoittaneet läpinäkyvyyden lisääntymistä hinnoittelussa ja käännöstä pois poliittisesta kehiksestä. Tässä näkemyksessä venäläisten energiatoimijoiden energiaa koskevat päätökset ovat ”pelkkää bisnestä”. Niinpä pitkän aikavälin strategiset aloitteet, kuten Ukrainan ja Valko-Venäjän ohittavien vientireittien kehittäminen,¹ on esitetty Gazpromin pitkän aikavälin bisnesintresseinä eikä haluna painostaa näitä maita omaksumaan venäläisyyttäisempiä asenteita.

Taloudelliset näkökulmat ja mallit tuottavat tärkeää tietoa Venäjän suhteista sen Ukrainan ja Valko-Venäjän kaltaisiin energiaköyhiin kauttakulkunaapureihin ja auttavat sijoittamaan nämä maat maailmanlaajuisesti energiasta riippuvaisten kauttakulkumaiden kontekstiin. Mutta sekä teorian että käytännön tasolla tässä näkökulmassa on vakavia rajoituksia, jotta sitä voisi käyttää tärkeimpänä oppaana ymmärtää Venäjän politiikkaa sen energiaköyhiä naapureita kohtaan. Teorian tasolla olisi pidettävä mielessä, että kauppa on harvoin ”vain kauppaa” ja että

kauppakumppanien taustoista riippuen kauppakysymykset voivat olla hyvinkin politisoituneita. (Gowa 1994). Etenkin Neuvostoliiton jälkeisessä maailmassa energiakysymykset ovat yhä hyvin politisoituneita ulkopoliittikan kysymyksinä. Entisille neuvostotasavalloille energia on kaikkein sensitiivisin osa kauppaa Venäjän kanssa, eikä kauppa Venäjän kanssa ole vain kauppaa: sitä varjostaa se, että se on kauppaa entisen hegemonin kanssa. Joidenkin venäläisten poliitikkojen avoimet vaatimukset energian käytöstä poliittisena aseena suhteissa entisiin tasavaltoihin, samoin kuin aiemmat taloudelliset sanktiot (kuten heikosti terveysstandardien ja muiden standardien riittämättömyyden valepukuun verhotut joidenkin tuotteiden tuontikiellot) vastauksena epätoivottuihin poliittisiin toimiin eivät ole edistäneet luottamuksellisempaa ilmapiiriä. Näin kauppaa tässä osassa maailmaa ei voida selittää pelkästään voittomotiivein. Vaikka Venäjän energiapolitiikka suhteessa entisiin neuvostotasavaltoihin irrotettaisiin täysin politiikasta, menneisyyden perintö vaikuttaisi tapaan, jolla energiapolitiikka vastaanotetaan ja tulkitaan.

Faktatasolla Venäjän käytös jopa vuoden 2005 jälkeen kertoo, että nämä suhteet ovat edelleen politisoituneet. Tämä on erityisen selvää hinnoittelussa. Väite, jonka mukaan Gazprom on yksinkertaisesti siirtymässä kaupassaan entisten neuvostotasavaltojen kanssa liiketalouteen perustuviin ”maailmanmarkkinahintoihin” *netback*-hinnoittelun muodossa², menettää paljon selitysvoimastaan, koska suurimman osan 2000-luvun ensimmäistä vuosikymmentä sen puolivälistä loppuun eri entiset neuvostotasavallat maksoivat selvästi eri hintaa Gazpromin kaasusta (Taulukko 1). Vaikka pitäisi mielessä hintojen vertailuvaikeudet kauttakulun menojen ja muiden olosuhteiden eroineen, niin nämä erot ovat silti huomattavat.

Vaihtoehtoinen selitys

Näiden perinteisten selitysten rajoituksiin tämä artikkeli tarjoaa selityksen, joka perustuu samanaikaisille toimijoille, samanaikaisille ja

Taulukko 1: Gazpromin kaasun hinnat valituille entisen Neuvostoliiton valtiolle, \$/tcm (tuhat kuutiometriä), 2005–2010

	Ukraina	Valko-Venäjä	Liettua	Moldova	Georgia	Armenia	Rajahinta (heinäkuu) Saksassa
2005	50	55	84	80	65	54.1	220.7
2006	95	55	146	160***	110	91.7	304.4
2007	135	118	220	172 ^a	235	110	280.4
2008	179.5	126.8	345	232 ^a	235	110	517
2009	232.4*	151	N/A	263 ^a	270	154 **	244.4
2010	230 (Q2)	170	N/A	252*	280	180 **	305 (heinäkuu)

* Arvioitu
 ** voimassa 1. huhtikuuta
 *** voimassa 1. heinäkuuta^a
^a Keskimääräinen

Lähteet: Moldovan hinnat: 2005–2009, ks. ANRE 2010 ja Terra 2010. Valko-Venäjän hinnat: Pirani et al. 2010, 7. Georgia ja Armenia, eri lähteitä, mm. RFE/RL Armenia (2010). Liettua 2005–2007: Janeliunas 2009, 206. Rajahinta Saksassa, Index Mundi, heinäkuun hinnat sinä vuonna (perustuu IMF:n tilastoon); Ukrainan hinnat: IEA (1996) ja IEA (2006) ; hinnat Valko-Venäjälle, Moldovalle, Georgialle ja Armenialle arvioitu: IEA (1996).

kilpaileville selitysketjuille ja erillisille lisäarvoketjuille. Jokaisen Venäjän energiasta riippuvaisen kauttakulkumaan kotimarkkinoilla se kohdistuu kotimaisiin toimijoihin ja niiden joukossa energiariippuvuutta ja kauttakulkusuhdetta eri tavoin organisoiviin ”voittajiin” ja ”häviäjiin” sekä siihen, mikä on näiden toimijoiden rooli ylläpidettäessä tai haastettaessa tiettyjä malleja energiasuhteiden suurimman toimittajan kanssa.

Venäläisellä puolella vaihtoehtoinen selitys kohdistuu siihen, miten erilaisten energiatoimijoiden, valtion ja ulkomaisten toimijoiden kanssa tapahtuva vuorovaikutus, johon niiden teollisuuksissa vallitsevat erilliset arvoketjut vaikuttavat välillisesti, vaikuttavat poliittiseen käyttäytymiseen.

Energiaköyhät kauttakulkuvaltiot toimijoina

Tärkeimmät kauttakulkuvaltiot Venäjän öljyn ja kaasun viennissä Länsi-Eurooppaan ovat osin myös valtioita, jotka ovat eniten riippuvaisia Venäjän energiasta. Tämä tarkoittaa, että Venäjän

politiikkaa ja suhteita näihin kauttakulkuvaltioihin tarkastelevan lähestymistavan täytyy myös ottaa huomioon näiden valtioiden merkittävä riippuvuus Venäjän energiasta.

Sellaiset näkökulmat kuin ”Venäjän energi-imperialismi” ovat pitkälti keskittyneet tapoihin, joilla Venäjä on pyrkinyt käyttämään näiden valtioiden energiariippuvuutta ajamaan tiettyjä ulkopoliittisia tai kaupallisia päämääriään unohtaen politiikan ja tekijöiden osuuden. Vaikka Venäjä kieltämättä käyttää energiaa ulkopoliittisiin päämääriin, kysymyksen tarkastelu pelkästään ”Venäjän ekspansiona” on vain osa ratkaisua. Yhtä tärkeää on katsoa kotimaisia olosuhteita, jotka voivat vaikuttaa Venäjän kykyyn käyttää energiaa ulkopoliittikan välineenä tietyissä maissa. Se, miten kotimaiset instituutiot vaikuttavat intressien välittämiseen, voi vaikuttaa myös kotimaisten toimijoiden kykyyn saada läpi omia preferenssejään Venäjän kanssa käytävässä energiakaupassa, jotka suorasti tai epäsuorasti vaikuttavat energiariippuvuuden jatkumiseen. Näiden preferenssien sisällöillä on paljon yhteistä jakelullisten seuraamusten kanssa (eli

energiakaupan organisoiminen eri tapojen ”voittajiin” ja ”häviäjiin”) ja ”energiariippuvuudesta kerättävien tuottojen” kanssa.³ Tuottoja voivat saada paikalliset toimijat yksinään tai vielä useammin jakaen muiden toimijoiden kesken rajan molemmin puolin, usein molempien valtioiden kustannuksella. Niin kuin alempana käy ilmi, tällaisella rajan ylittävällä tuottojen jaolla voi olla tärkeitä seuraamuksia energiakaupan hallinnalle ja kauttakulkukonfliktille.

Tällainen energiariippuvuuden tuottojen jako muodostaa yhden – mutta ei suinkaan ainoan – tavan, jolla paikallisten toimijoiden intressit energiariippuvaisissa kauttakulkuvaltioissa voidaan kytkeä energia-alan toimijoiden intresseihin Venäjällä. Yleisemmin ottaen erillisten lisäarvoketjujen luomat kytkennät tarjoavat tärkeän keinon yhdistää Venäjän energia-alan toimijoiden intressit ja energiaköyhät valtiot. Tässä puhutaan erillisistä lisäarvoketjuista, sillä ne eroavat huomattavasti sekä eri energiasektoreiden välillä (esimerkiksi öljy vs. kaasu) että eri alasektorien ja yhtiöiden välillä.⁴ Nämä lisäarvoketjut ovat merkittäviä sekä pituutensa ja virtausreitinsä vuoksi että erilaisten osallisina olevien paikallisten toimijaryhmien vuoksi. Lisäarvoketjujen ymmärtäminen selventää Venäjän eri energiatoimijoiden mahdollista kiinnostusta yhteistyöhön energiaköyhien valtioiden määrättyjen toimijoiden kanssa, joilla on pääsy tärkeään infrastruktuuriin (öljynjalostamoihin, kaasun varastointimahdollisuuksiin jne.) täydentäen tiettyjä arvoketjuja, joista kauttakulusuhteet ovat vain yksi esimerkki. Lisäarvoketjut yhdistävät myös välistäveitoja havittelevia suunnitelmia molemmin puolin rajaa. Venäjän eri energiatoimijoilla (kuten öljy- ja kaasuyhtiöillä) on erillisiä markkina- ja lisäarvoketjuja, jotka vaikuttavat niiden tapoihin houkutellessa mukana toimijoita energiariippuvaisessa kauttakulkumaassa, sekä toimintoihin päätoimittajan kanssa että niistä syntyviin kotimarkkinoiden välistäveitoja havitteleviin suhteisiin.

Vaikkakaan siis kaikki lisäarvoketjut eivät sisällä korruptiota, on asia laajemmin ottaen paikkansa pitävä: ymmärtääkseen täysin energia-

köyhien kauttakulkumaiden ja Venäjän suhdetta ei ole mahdollista keskittyä Venäjään pelkästään ulkoisena toimijana. Niin kuin myöhemmin todetaan, ei ole myöskään hedelmällistä keskittyä Venäjään yhtenäisenä toimijana.

Gazprom ja valtio

Jotta ymmärtäisi *de facto* Venäjän politiikkaa energiaköyhiä kauttakulkuvaltioita kohtaan, on järkevää keskittyä sellaisiin kysymyksiin kuin paralleelien selitysmallien samanaikaisuus, samanaikaiset toimijat ja erilliset arvoketjut. Nämä tekijät hahmottuvat selvimmin Gazpromin tapauksessa. ”Pelkkää bisnestä” -näkökulmalle keskeistä on hypoteesi pääosin liiketaloudellisen voiton perusteella toimivasta Gazpromista. Hypoteesin haastavat toisaalta poliittisten ja taloudellisten kehysten kietoutuminen yhteen Gazpromin suhteessa valtioon sekä toisaalta merkittävien yksityisten intressien olemassaolo yhtiön sisällä (etenkin 2000-luvun alkuvuosina mutta myös nykyään). Silti juuri nämä elementit saavat aukkoja mihin tahansa selitysmalliin, joka perustuu energiainperialismi-hypoteesiin. Alla tarkastellaan lyhyesti sitä, miten vuorovaikutus näiden elementtien välillä tapahtui todellisuudessa.

Niin kuin energiariippuvaisten valtioidenkin kohdalla ovat kotimaiset institutionaaliset kysymykset tärkeitä Venäjän ulkomaisen energiakäytännön ymmärtämiseksi, sillä ne vaikuttavat kotimaisten toimijoiden kykyyn ajaa läpi omia preferenssejään ulkoisten energiasuhteiden organisoimisessa. Tämä on erityisen huomionarvoista tarkasteltaessa valtion ja Venäjän suurimman energiayhtiön, Gazpromin, suhteita.

Kysymys Venäjän valtion vaikutuksesta Gazpromiin tai Gazpromin vaikutuksesta valtion politiikkaan on monimutkainen ja pitkäkestoinen, eikä suhde ole missään nimessä yksisuuntainen. Jatkuva jännite Gazpromin kahden roolin – tärkeän kotimaisen ja ulkomaisen, taloudellisen ja poliittisen – välillä on ollut merkittävä pakottava voima Venäjän energiakäytännön ymmärtämisessä. Kun Venäjän valtio on toisaalta luottanut taloudelli-

nen toimija -Gazpromiin tärkeänä ulkomaisen tulon ja muiden budjettikontribuutioiden lähteenä, se on myös uskonut yhtiölle monia laajempia poliittisia ja sosiaalisia tehtäviä. Nämä ovat sekä kotimaisia (sosiaalipalvelujen tuottaminen, yhteiskunnallisen vakauden ylläpitäminen alhaisin energiahinnoin) että ulkomaihin suuntautuvia (mm. auttaminen Venäjän suhteissa energiaköyhiin naapureihin), ja nämä kaksi päämäärää ovat usein olleet ristiriidassa.

Yksi esimerkki tästä konfliktista on eroavat käsitykset Gazpromin toivottavasta roolista kotimaisissa energiatoimituskysymyksissä. Ratkaisevaa Gazpromin kotimaiselle roolille on ollut kaasun laajamittainen toimittaminen asuinkäyttöön valtion tukemilla hinnoilla samoin kuin sähkövoimalaitoksille, mikä on auttanut pitämään sähkön hinnan matalana. Jotkut ristiriidoista Gazpromin roolien välillä tulivat esiin kysymyksessä, kuinka paljon kaasua Gazpromin pitäisi toimittaa kotimaassa tuetuin hinnoin (ja täten – kuinka paljon sitä olisi vientiin).

Samalla lailla kysymykset kotimarkkinoiden kaasun hinnasta verrattuna kansainvälisiin hintoihin toivat esiin Gazpromin roolien eriävät intressit ja niiden vaikutuksen suhteisiin energiaköyhiin valtioihin. Niin kuin Taulukosta 2 näkyy, kuilu Venäjän kuluttajahintojen ja kansainvälisiltä markkinoilta saatavien hintojen välillä vaikutti myös suhteeseen Venäjän energiaköyhiin naapureihin auttamalla muodostamaan kannusteita myydä kotimarkkinoilla tai viedä ulkomaille.

Marraskuussa 2006 Venäjän hallitus ilmoitti, että kotimarkkinoiden kaasunhinta nousisi asteittain niin, että se saavuttaisi “eurooppalaiset *netback*-tasot” vuoteen 2011 mennessä. Suunnitelman mukaan kaasun hinnat teollisuus- ja kotitalouskäyttäjille nousisivat 40 % vuosina 2007–2011⁵, ja että 2011 mennessä kotimarkkinoiden kaasun hinnat teollisuudelle olisivat sellaiset, että ne takaisivat ulkomaan ja kotimaan myynnin saman tuoton (*ravnaja dohodnost*).⁶ Jos alkuperäisen suunnitelman mukaan 40 %:n korotus olisi ollut riittävä tämän tavoitteen saavuttamiseksi, kävi eurooppalaisten kaasun- ja öljynhintojen jatkuvasti kohotessa pian selväksi, että sen täysi toteuttaminen tarkoittaisi todellisuudessa paljon suurempia korotuksia. Sen jälkeen kun oli käyty laajaa keskustelua alkuperäisiä suunnitelmia suurempien kotimaisten hintojen korotusten mahdollisista taloudellisista ja sosiaalisista vaikutuksista, ilmoitettiin maaliskuussa 2010, että hintapariteetin kohdepäivämäärä oli siirretty takaisin vuoteen 2014.

Vastaava kysymys kotimarkkinahinnat vs. vientihinnat tuli vaikuttamaan suhteisiin Venäjän ja energiaköyhien valtioiden välillä myös sillä, miten se vaikutti näiden valtioiden tulkintaan suhteesta ja niistä kehyksistä, joita on käytetty suhteen ymmärtämiseen. Tämä yhteys tuli erityisen selväksi Valko-Venäjän tapauksessa (vuosina 1994–2010 Valko-Venäjä vaati toistuvasti oikeutta Venäjän kaasun kotimarkkinahintoihin, mikä juonsi juurensa sen erityissuhteesta

Taulukko 2: Gazpromin myymän kaasun keskimyyntihinnat kotimarkkinoille, IVY-maille/Baltian maille ja Euroopan markkinoille (eivät sisällä veroja ja tullimaksuja), 2003–2006, USS per tem

	2003	2004	2005	2006
Keskitariffit (hinnat) Venäjän kotimarkkinoille (teollisuus ja kotitaloudet)	22	28	33	40
Keskimyyntihinta IVY-maille/Baltian maille	34.40	36.33	50.02	76.37
Keskimyyntihinta Länsi-Eurooppaan	95.72	101.61	140.09	192.59

Lähde: Tiedot myyntihinnoista IVY-maihin/Baltian maihin ja Länsi-Eurooppaan: Stern 2009, taulukko 12.1, 396; tiedot kotimarkkinoiden kaasunhinnoista: IEA 2006b, 42. Keskimääräiset myyntihinnat IVY-maihin/Baltian maihin eivät sisällä veroja ja tullimaksuja.

Venäjään). Siellä venäläisten kotimarkkinoiden ja Valko-Venäjältä velotettujen hintojen erolla oli suuri rooli. Jos ei olisi ollut mitään eroa kotimarkkinahintojen ja vientihintojen välillä, ei Valko-Venäjällä olisi ollut yksinkertaisesti mitään perustetta vaatia, että se maksaisi ”venäläistä kotimarkkinahintaa”.⁷

Samanaikaiset ja kilpailevat selitysketjut

Hintakysymys valaisee suurempaa kysymystä – sitä, että Gazpromin yhtiöintressit ja valtion intressit eivät ole aina olleet yhteensopivia. On todellakin kohtuullista kysyä, miksi Gazprom luopui kotimarkkinamyyntiin verrattuna suurista, länsimarkkinoille suuntautuneen viennin voitoista, etenkin kun tulot olivat yhtiölle merkittävä tapa kompensoida kaasun matalaa kotimarkkinahintaa ja preferenssihintatoimituksia entisille neuvostotasavalloille? (Ks. Poussenkova 2011.) Yksi mahdollinen selitys on se, että valtio yksinkertaisesti pakotti yhtiön tekemään niin. Parempi tapa on kuitenkin tarkastella tätä sen kautta, millaisia jännitteitä Gazpromin eri roolien välillä on ja miten nämä roolit täydentävät toisiaan, sillä menettäessään tuloja ollessaan viemättä paremmin maksaville Länsi-Euroopan markkinoille yhtiö on myös hyötynyt valtion tuista kotimaisille kuluttajille. Gazpromin yhtiöperspektiivistä päämäärä maksimoida voitto viennillä Länsi-Eurooppaan oli olemassa samanaikaisesti – ja välillä vastakkainen – kuin päämäärä vaalia hyviä suhteita valtioon järjestämällä erilaisia palveluja. Juuri tällaisten palvelujen järjestäminen selittää suurelta osin valtion tuen Gazpromin monopoliroolille.

”Muunnettavien pisteiden” konsepti tarjoaa hyödyllisen välineen ymmärtää sekä Gazpromin ja valtion välisiä suhteita että Gazpromin käyttäytymisen poliittisia ja taloudellisia kehyksiä. Vaikka valtio ei kenties kykene sanelemaan toimintatapoja Gazpromille yhtiönä, yhtiö saattaa joka tapauksessa pitää hyödyllisenä seurata valtion ja/tai presidentin preferenssejä, koska tuotetut palvelut voivat auttaa yhtiötä keräämään

”pisteitä” Venäjän valtiolta. Aiemmin mainittujen kotimaan palvelujen lisäksi on ulkomaisia palveluja, jotka ovat sisältäneet apua Venäjän ja naapurivaltioiden suhteiden hoitamisessa toimittamalla kaasua energiaköyhille naapureille preferenssihinnoin tai sietämällä niiden toistuvia maksujen laiminlyöntejä.

Kun Gazpromin kaltaiset yhtiöt menettivät mahdollisia voittoja myymällä kaasua Valko-Venäjälle tai Ukrainaan suosituimmushinnoin, ne keräsivät Venäjän valtiolta epävirallisia ”pisteitä”, jotka ne voivat muuntaa myöhemmin eduiksi muilla alueilla. Se miten nämä virtuaaliset pisteet siirrettiin ulkopolitiikan alueelta kotimaan areenalle ja mahdollisesti muunnettiin rahalliseksi hyödyiksi, vaihteli sektoreittain ja tapauskohtaisesti. Kaasusektorilla muunnos tapahtui usein epävirallisesti myöntämällä luottoja, kaasun hinnoittelulla ja takaamalla etuoikeuksia yksityistämissopimuksissa ja muissa investointimahdollisuuksissa.

Yksi tärkeimmistä hyödyistä, joita Gazprom sai vaihtona tuottamistaan palveluista, ei ollut suoraan rahallinen: tuki jatkuvalle monopoliasemalleen huolimatta kansainvälisten yhtiöiden painostuksesta pilkkoa yhtiö.⁸ Tämä monopoliasema muodostaa vuorostaan Venäjän kaasupolitiikan keskeisen piirteen, joka on myös ratkaiseva suhteille sen energiaköyhien naapureiden kanssa. 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulla Gazprom kontrolloi yli kahta kolmasosaa Venäjän kaasuvaroista, eli yli 80 % Venäjän koko kaasuntuotannosta, ja omisti kaasuvarojen UGSS-yhteisjärjestelmän, mikä antoi sille mahdollisuuden sanella ehdot itsenäisille kaasuntuottajille ja kontrolloida kaikkea kaasunvientä. Sitä paitsi vientimonopoliaseman lisäksi, jonka se oli perinyt Neuvostoliiton kaasuteollisuusministeriöltä (ja sisällyttänyt Lakiin kaasunviennistä 2006⁹), yhtiö oli myös mukana tietoisesti estämässä uusien toimijoiden pääsyä kotimaisille markkinoille, etenkin Gazpromista riippumattomien kaasuntuottajien.

Gazpromin ollessa kaasunviennin monopoli energiariippuvaiset valtiot huomasivat olevansa epäsuotuisassa asemassa, kun ne eivät kyen-

neet luomaan kilpailutilannetta eri tuottajien välille. Lisäksi Gazprom aktiivisesti esti muita kaasuntuottajia pääsemästä vaihtoehtoisiksi toimittajiksi tai edes vaihtoehtoisiksi ääniksi, jotka olisi otettava huomioon Venäjän energiapolitiikassa. Gazpromin kaasunvienti monopolilla lisäsi myös Venäjän valtion potentiaalista kykyä käyttää vientiä poliittisiin päämääriin. Yhtiön saavuttamalla monopolilla oli kuitenkin myös kompleksisempia vaikutuksia, etenkin energiakauppajärjestelmään ja rajan ylittävien välistävetoliittoumiin.

Yllä oleva katsaus valaisee Gazpromin ja valtion välisen suhteen kaksisuuntaisuutta. Valtion muodollista roolia yhtiössä vahvisti vuonna 2001 Rem Vjahirevin siirtäminen syrjään Gazpromin hallituksen puheenjohtajan tehtävästä ja Aleksei Millerin nimittäminen hänen tilalleen. Valtion johtava rooli vakiintui lokakuun 2004 jälkeen, kun valtion kontrolliin tuli yli 50 % Gazpromin osakkeista, samoin kuin suurin osa paikoista yhtiön hallituksessa, mikä turvasi sille suoran vaikutusmahdollisuuden yhtiön tärkeimmissä päätöksissä. Toisaalta samaan aikaan yhtiö onnistui torjumaan toistuvat yritykset saada se vastaamaan täysin verovelvollisuuksistaan, mikä kertoo sen vallasta suhteessa joihinkin valtiokoneiston osiin.

Kun yllä puhuttiin Gazpromin ja valtion suhteista, kuva perustui yksinkertaistetulle näkemykselle, että yhtiö ajaa yhtiön intressejä ja että valtio ajaa valtion intressejä. Mutta tarkastelemalla yhtiötä kolmenlaisen intressin sekoituksena – valtion, yhtiön, sekä yhtiön sisäisten henkilökohtaisten – saadaan realistisempi kuva. (Vaikka Gazpromin tapauksessa tällainen intressien samanaikainen olemassaolo oli ilmeisintä, voidaan sen olettaa olevan myös muissa venäläisissä energiayhtiöissä, joissa valtion osuus on tärkeä, kuten Rosneftissä.)

Kysymyksen kohteena ovat olleet etenkin yhtiön sisäiset henkilökohtaiset intressit, joita on usein hoidettu erillään yhtiön ”yhtiöintresseistä”. Nämä yhtiön sisäiset henkilökohtaiset intressit ilmenivät mm. yhtiössä virallisessa asemassa olevien henkilöiden yhtiön omaisuuden vää-

rinkäyttönä yksityisen voiton hankkimiseksi, etenkin siinä että heillä oletettiin olleen rooli hämäläisten välittäjäyhtiöiden perustamisessa.

Välittäjäyritysten rooli

Alun perin välittäjäyrityksiä perustettiin helpotamaan Turkmenistanin kaasun ja venäläisten tuotteiden vaihtokauppaa 1990-luvun puolivälissä, jolloin oli vakavia likviditeettiongelmia. Välittäjäyritysten kasvua helpotti valtion, yhtiön ja Gazpromin sisäisten henkilökohtaisten intressien yhteen kietoutuminen samoin kuin yritysten hallitseva rooli Keski-Aasian kaasumarkkinoilla. Hyvät suhteet Gazpromiin antoivat Iteran kaltaisille välittäjäyrityksille mahdollisuuden tuottaa tai ostaa kaasua matalaan hintaan. Etenkin Gazprom myi kaasua Iteralle markkinoita alemmilla ”sisäisillä siirtohinnoilla” (minimoiden näin verot) ja kaasu vietiin myöhemmin korkeammalla hinnalla. Itera pystyi tekemään näin, koska päinvastoin kuin Gazprom, se operoi virallisten valtioidenvälisten sopimusten ulkopuolella, se ei ollut hintakaton alainen ja saattoi myydä kaasua esim. Ukrainaan korkeammin hinnoin kuin Gazprom. Asianosaisissa maissa olevien tärkeiden toimijoiden myötävaikutuksella Itera ja vastaavat yhtiöt pystyivät suuntamaan merkittäviä voittoja sekä Gazpromilta että tuovilta mailta laskuttamalla korkeaa hintaa palveluista, esim. kauttakulun järjestämisestä, hyödyttäen itsensä lisäksi myös – niin kuin on väitetty – Gazpromin huippujohdon jäseniä (Guillet 2002; Hermitage Capital Management 2005). Vaikkakin ehkä parhaiten tunnettu varojen riisto Gazpromin vahingoksi ja välittäjäyhtiöiden eduksi koskee Iteraa, on tapaus tuskin ainutlaatuinen; on olemassa lukuisia esimerkkejä tilanteista, joissa muodollisesti valtion omistamien yhtiöiden huippujohtajat ovat käyttäneet yhtiötä henkilökohtaisten intressiensä ajamiseen.

Välittäjäyhtiöiden tärkeällä roolilla oli merkittäviä vaikutuksia Venäjän kaasusuhteisiin IVY-maiden, etenkin Ukrainan kanssa. Energiaköyhien valtioiden näkökulmasta Keski-Aasian kaasukaupassa erityisen aktiiviset välittäjäyhtiöt

tarjosivat maantieteellisesti ja sopimuksellisesti monipuolisempia mahdollisuuksia. Mutta niiden määräämät suhteettomat maksut ja ehdot – lisäedut, joita yhtiöt mahdollisesti saivat käyttämällä väärin poliittista vaikutusvaltaansa – heikensivät todellisuudessa valtionyhtiöitä ja budjettia niiden rikastumisen hyväksi.

Yhtiön omaisuuden väärinkäyttö yksityisen voiton saamiseksi Iteran tyyppisten yhtiöiden kautta vaikutti energiaköyhien valtioiden poliittiseen ympäristöön lisäämällä kotimarkkinoiden toimijoiden välistävetomahdollisuuksia antamalla joillekin niistä uusia kannusteita liittyä korruptioon.¹⁰ Se että välittäjäyhtiöt tuottivat toimijoille sekä Venäjällä että energiaköyhissä valtioissa tärkeitä mahdollisuuksia välistävetoon, kertoo, että niiden ei voi nähdä yksipuolisesti hyödyttäneen vain ”venäläistä osapuolta”. Niiden moninainen rooli energiaköyhissä valtioissa on suoraan suhteessa Gazpromin sisäiseen organisaatioon ja rooliin kotimarkkinoilla. Niin paradoksaaliselta kuin tämä saattaa ensin tuntua, juuri Gazpromin Neuvostoliiton perintönä saaman kaasukaupan *de facto* monopolisointi antoi Gazpromille (tai luultavammin vaikutusvaltaisille toimijoille sen sisällä) mahdollisuuden saada paikalliset toimijat hyväksymään tällaisia välittäjäyhtiöitä. Koska Gazpromilla oli etuoikeutettu pääsy kaasuvirtojen yksinoikeustietoihin ainoana vientiputkien sääntelijänä ja sillä oli ”suhteellisen halpa ja helppo tapa piilottaa voittojaan” (Weinthal & Jones Loung 2006), sen johtajat saattoivat esittää tehokkaasti omia, mieluisampia mallejaan vaihtoehtoina yhtiön monopolille.¹¹ Toisin sanoen nämä monopoli- ja portinvartija-asemat, joita Gazprom yhtiönä piti hallussaan, antoivat yksittäisille toimijoille sen sisällä täydelliset olosuhteet luoda keinotekoista niukkuutta, jonka saattoi sitten muuttaa rahastusmahdollisuudeksi.¹²

Samaan aikaan yhtiön sisäisiä henkilökohtaisia intressejä ei voi kokonaan erottaa Gazpromin suhteista valtioon tai Kremlia lähellä olevaan poliittiseen eliittiin, joka hyötyi usein Gazpromin intressien sekoitukseen kuuluvasta hämäryydestä. Näin Gazpromin monopolietuoikeuksien

ylläpitämisen ymmärtää parhaiten yhteydessä sekä tärkeiden kotimarkkinoiden palveluiden tuottamiseen että tapaan, jolla läpinäkyvyyden puute yhtiössä teki mahdolliseksi sen taloudellisten resurssien muuttamisen vähän säännellyksi tulovirraksi, jota Venäjän johtajat myöhemmin voisivat käyttää ilman riippumatonta valvontaa. Yhteys Gazpromin monopoliaseman ja yhtiössä vallitsevan läpinäkyvyyden puutteen välillä auttaa myös selittämään näennäistä ristiriitaa, että Venäjä esitetään yhtä aikaa ”energiasupervaltana”, ”energiäjättinä”, ”petrovaltiona” ja ”mahdollisena ’Hollannin tautina’ tai ’luonnonvarakirouksena’ Venäjällä” (Aalto 2012, tulossa).

Valtion, yhtiön ja Gazpromin sisäisten henkilökohtaisten intressien samanaikaisella olemassaololla oli muitakin tärkeitä vaikutuksia energiaköyhiin maihin. Ensinnäkin näiden moninaisten intressien samanaikaisuus lisäsi epävirallisten mutta *de facto* todellisten toimijoiden määrää neuvotteluissa Venäjän ja näiden valtioiden välillä. Toiseksi Gazpromin oma läpinäkyvyyden puute, selkeän yhtiön hallinnoinnin puute ja henkilökohtaisten, yhtiön ja valtion intressien kietominen yhteen sen johdossa rajoittivat yhtiön kykyä toimia johdonmukaisesti suhteessa energiaköyhiin valtioihin.

Rajoitteita venäläisille toimijoille

Valtion, yhtiön ja yhtiön sisäisten henkilökohtaisten intressien samanaikainen olemassaolo Gazpromin kaltaisissa yhtiöissä kertoo myös, että venäläisten energiatoimijoiden käytökseen ulkomaisessa energiapolitiikassa vaikuttavat monenlaiset painostukset ja vaikutukset. Näin ollen energia aseena -lähestymistavassa selitettäessä Venäjän käyttäytymistä entisissä neuvostotasavalloissa on yksi tärkeä reunaehto: jos energiaa todellakin voidaan käyttää poliittisena aseena, sitä voidaan käyttää myös muihin tarkoituksiin, ja nämä erilaiset käyttötavat kilpailevat usein toistensa kanssa. Energiaressursseja valvovat venäläiset energiatoimijat (tuottajat, sääntelijät, kauttakulkumopolin haltijat kuten Transneft) tekevät jatkuvasti valintoja, mihin käyttää tai

ohjata näitä energioresursseja. Nämä valinnat tapahtuvat kahdella tasolla. Maantieteellisesti tärkeimmät valinnat keskittyvät sen ympärille, käytetäänkö näitä resursseja sisämarkkinoilla vai ulkomarkkinoilla. Käytön modaaliteetein mitattuna energiaa voidaan käyttää tai kaupata aina myynnistä avoimilla markkinoilla erilaisiin erityissopimuksiin, poliittiseen käyttöön kotimaassa ja ulkomailla. (Niukkana hyödykkeenä, jolla on suuri potentiaali arbitraarilanteen hyödyntämiseen, energiavaroja voidaan tietysti käyttää myös henkilökohtaisen taloudellisen hyödyn välineenä). Tässä viitekehyksessä energian käyttö suoraan ulkoiseen taloudelliseen painostukseen naapureita, entisiä neuvostotasavaltoja, kohtaan on vain yksi monista optioista. Kun jakolinjat näiden mahdollisuuksien välillä ovat epäselvemmät käytännössä kuin paperilla, jokainen näistä energiankäyttötavoista edellyttää erilaisia kannustinrakenteita asiaan liittyville toimijoille. Näitä päätöksiä ei puolestaan tehdä tyhjiössä vaan monien tekijöiden vuorovaikutuksessa. Näitä tekijöitä ovat esimerkiksi pyrkimys voiton maksimointiin (valtion, yhtiön tai henkilökohtaisen) oletuksena tietyt arvoketjut, markkinoiden tai poliittisen vaikutusvallan ylläpitäminen tietyllä alueella sekä suhteiden ylläpitäminen Venäjän valtioon ja toimijoihin sen sisällä. Energiatoimijoiden käyttämät kehykset voivat vaihtua nopeasti poliittisissa suhteissa tapahtuvien muutosten seurauksena, mutta usein Neuvostoliitolta perityille teknologisille prosesseille pohjautuvat lisäarvoketjut muuttuvat hitaammin.¹³

Ukraina ja Valko-Venäjä toimijoina

Miten yllä käsitellyt kysymykset ilmenevät erityisesti suhteissa kauttakulkuvaltioihin Ukrainaan ja Valko-Venäjään? Jos katsomme energia- ja etenkin kaasusuhteita Ukrainan ja Venäjän välillä 1994–2004, voimme havaita poliittisten kehysten hallitsevan, samoin kuin yhtiön sisäisten henkilökohtaisten intressien tärkeän roolin molemmilla puolilla.

Venäläisellä puolella laaja poliittinen kehys

oli vallitseva. Tämä ei liittynyt pelkästään haluun vaikuttaa konkreettisiin toimiin – kuten yrityksiin 1993 ja 1995 saada kontrolliin Mustanmeren laivasto – vaan myös Venäjän eliitin yleiseen haluun jatkaa vaikutusvaltaa entisen Neuvostoliiton alueella. Halu jatkaa vaikutusvaltaa piti yllä vaihtokauppaa ja hämääriä hinnoittelusysteemejä, mikä pehmensi energiaköyhien naapureiden kanssa käytävän kaupan huononevien ehtojen vaikutusta mutta joutui ristiriitaan ”pelkkää bisnestä” -ajattelutavan kanssa. Samaan aikaan Ukrainan kauttakulku- ja varastointipalvelujen merkitys kasvoi Gazpromin yhtiötason lisääntyvään Länsi-Euroopan vientiin liittyvässä lisäarvoketjussa.

Tällaiset kehityskulut nivELYIVÄT sopivasti ukrainalaisten prioriteetteihin. Ukrainan johtajat pyrkivät vaimentamaan huononevien ulkoisten energiaolosuhteiden sokkia sekä poliittisin järjestelyin että kaasukaupan erityiskeinoin. Tämä teki maan avoimeksi yllä kuvattujen ilmiöiden erityiselle – poliittisen kehyksen ja yhtiön sisäisten henkilökohtaisten intressien tärkeän roolin – yhdistelmälle. Miten tämä yhdistelmä ilmeni?

Poliittisista järjestelyistä tärkein oli 1997 Mustanmeren laivaston sopimus, joka antoi Venäjälle laivaston kontrollin korvauksena kaasuvälkojen anteeksiannosta (Balies et al. 2003, 11, 39; Molchanov 2002, 232–233).¹⁴ Poliittinen vire jatkui, kun käyttöön otettiin Ukrainalle lyhyellä aikavälillä varsin edulliset kauppaehdot, huolimatta molemminpuolisesta ärtymyksestä koskien erityisesti epäilyksiä, että Ukraina varasti venäläistä kaasua vientiputkesta, ja siihen liittyviä epäilyjä Ukrainan luotettavuudesta kauttakulkuvaltiona. Venäläinen osapuoli suostui pitämään kaasunhinnan muuttumattomana – huolimatta kohoavien eurooppalaisten hintojen painostuksesta – osoittaakseen tukea presidentti Kutšmalle ja hänen kandidaatilleen Viktor Janukovitšille ennen 2004 vaaleja. Nämä matalat hinnat kuitenkin korvattiin Ukrainan Venäjältä veloittamalla kansainvälisesti äärimmäisen matalilla kauttakulku- ja varastointimaksuilla (Pavel & Chukhai 2006; IEA 2006; Energy Charter Secretariat).

Oliko tarkoitus vai ei, mutta jotkut kaupan mekanismeista, joiden uskottiin suojaavan ukrainalaisia loppukäyttäjiä korkeilta hinnoilta, edistivät myös korruption ja yhtiön sisäisten henkilökohtaisten intressien roolia.¹⁵ Erityisesti energiantuonti Venäjältä vaihtokauppana 1995–2005 edisti läpinäkyvyyden ja vastuun puutetta.¹⁶ Sen lisäksi välittäjäyhtiöiden tärkeä rooli Ukrainan energiatuonnissa muilta toimittajilta oli yksi ilmentymä yhtiön sisäisten henkilökohtaisten intressien roolin kasvusta Venäjän ja Ukrainan kaupassa. Vaikkakaan teknisesti ottaen ne eivät liittyneet suoraan Venäjään – koska nämä välittäjäyhtiöt oli alun perin kehitetty helpottamaan Turkmenistanin kaasun vaihtokauppaa ukrainalaisiin tavaroihin – niiden kasvua helpotti valtion, yhtiön ja henkilökohtaisten intressien yhteen kietoutuminen Gazpromissa samoin kuin yhtiön hallitseva rooli Keski-Aasian kaasumarkkinoilla. Tärkeiden toimijoiden myötävaikutuksella asianosaisissa maissa sellaiset yhtiöt kuin Itera, EuralTransGas ja RosUkrEnergo kykenivät hankkimaan merkittäviä voittoja sekä Gazpromilta että Ukrainalta velottamalla korkeita hintoja – 37,5 %:sta (RosUkrEnergo) 41 %:in (ITERA) Turkmenistanista toimitetusta kaasusta – sellaisista palveluista kuin ”kauttakulun järjestäminen”, minkä Ukrainan NAK Naftohaz itse olisi voinut tehdä helposti ja mikä johti huomattaviin tulonmenetyksiin sekä sille että Gazpromille. (Balmaceda 2008, 92.)

Kaasusopimukset 2006 ja 2010

Ukrainan ja Venäjän kaasusuhteiden organisoimisen pääperiaate muuttui täysin tammikuussa 2006 siirryttäessä vaihtokaupasta käteismaksuihin ja Ukrainan lopettaessa suorat hankinnat Gazpromilta, kun välittäjäyhtiö RosUkrEnergo alkoi hallinnoida kaikkia kaasunhankintoja. Silti poliittisten, liiketaloudellisten ja yhtiön sisäisten henkilökohtaisten intressien samanaikainen vaikutus jatkui, kunnes Viktor Juštšenkoon tultua valtaan valtioiden väliset huonot suhteet väistyivät – samalla lailla kuin Gazpromin monopoli aikaisemmin – välittäjäyhtiöiden tieltä, jotka

yhdistivät Gazpromin ja yhtiön sisäiset henkilökohtaiset intressit NAK Naftohaz Ukrainassa ja näyttäytyivät näin viime hetken pelastajina.

4.1.2006 solmitut sopimukset, joka antoi RosUkrEnergoille vielä suuremman roolin kuin sillä oli ollut aikaisemmin Turkmenistanin kaasuntuonnin välittäjänä¹⁷, on hyvä esimerkki siitä, miten – niin kuin on nähty myös muissa Ukrainan ja Venäjän suhteissa – konfliktit ”ratkaistiin” usein jakamalla tuotot eliittien kesken rajan molemmin puolin käyttäen uudentyyppisiä epävirallisia instituutioita, kuten välittäjäyhtiöitä, pikemminkin kuin virallisia hallintomekanismeja.¹⁸ Tällaiset lähestymistavat voivat sopia yhteen pelkkää bisnestä – näkökulman kanssa vain silloin kun nämä bisnesintressit ovat yhtiön sisäisten henkilökohtaisten toimijoiden intressejä, eivät yhtiön intressejä.

Oman vääristyneen ”lisäarvoketjunsä” kautta yhtiön omaisuuden, yhteyksien ja sisäpiirin tiedon väärinkäyttö yksityisen voiton saamiseksi RosUkrEnergon kaltaisten välittäjäyhtiöiden avulla vaikutti Ukrainan poliittiseen ympäristöön laajentamalla paikallisten toimijoiden rahastusmahdollisuuksia. Yllä olevat esimerkit kertovat, että Neuvostoliiton jälkeisten energiasuhteiden ymmärtämiseksi on tärkeää lisätä yhtiön sisäisten henkilökohtaisten intressien – mukaan lukien korruption – roolin tuntemus sekä pelkkää bisnestä – että energia aseena – lähestymistapaan. Meidän on silti oltava tietoisia siitä, että muutkin tulkinnat näiden kahden elementin suhteesta ovat mahdollisia. Niinpä on esimerkiksi esitetty, että välittäjäyhtiöt ja niihin liittyvät korruptio-tilaisuudet voivat olla osa Venäjän poliittista strategiaa heikentää Ukrainan määrätietoisuutta sen yrittäessä selvittää Venäjä-riippuvuudestaan. (Balmaceda 2006; D’Anieri 2006.)

Huhtikuun 2010 sopimus, joka tuotti 30 % hinnanalennukset korvauksena Mustanmeren laivaston Sevastopolin tukikohdan vuokrauksen 25 vuoden pidennyksestä, on toinen esimerkki Venäjän ja Ukrainan energiasuhteiden tarkastelun pelkkää bisnestä – lähestymistavan rajallisuudesta. Sopimus tuntuu heijastavan pikemminkin (väliaikaista?) Venäjän poliittisten intressien

ja Ukrainan kotimarkkinoiden taloudellisten intressien samanaikaisuutta. Jälkimmäiset näkyvät kolmella tasolla: Ukrainan talouden lyhyen aikavälin henkiinjäämisessä, NAK Naftohazin henkiinjäämisessä sekä tiettyjen vaikutusvaltaisten ukrainalaisten ryhmien taloudellisissa intresseissä – ennen kaikkea energiaintensiivisten metalliteollisuuden tuottajien, jotka hyötyvät alennettujen energiahintojen synnyttämistä vientieduista. Venäjän poliittisten intressien ja Ukrainan kotimarkkinoiden intressien samanaikaisuus on ehkä vähemmän selkeä Firtaş-ryhmän kohdalla, jonka intressit liittyivät kaasukaupan välittäjään RosUkrEnergoon.¹⁹ Vaikka ryhmä menetti keskeisen roolin Ukrainan kaasukaupassa 2009, sai se kontrolliinsa tärkeitä asemia Janukovitšin hallituksessa ja todennäköisesti sen asema vahvistuu sopimuksen myötä.

Huhtikuun 2010 sopimuksen yksityiskohdat ovat tärkeitä, sillä ne osoittavat, että Venäjän kannalta katsottuna sopimuksen suurelta osin poliittisesta motivoinnista huolimatta mukana on yhä tärkeitä taloudellisen kehityksen elementtejä. Vaikka sopimus esimerkiksi mahdollistaa merkittävän kaasunhinnanalennuksen, pohjimmainen suuntaus kohti *netback*-hinnoittelua jatkuu, ja se pysyy laskelmissa käytettynä perushintana (eli ennen alennusta). Sopimus ja sen lähettämät signaalit kuitenkin korostavat uudelleen sopimuksen poliittista puolta, päinvastoin kuin pääministeri Tymošenkon allekirjoittama Ukrainalle varsin raskas, mutta silti positiivinen (koska se siirtää suhteen kaupalliselle pohjalle) tammikuun 2009 sopimus.

Lisäksi huolimatta huhtikuun 2010 pääosin poliittisesti motivoitusta sopimuksesta, useimpien venäläisten toimijoiden Euroopan-energiastrategioiden laajat puitteet rajoittavat sitä, kuinka pitkälle Ukrainalle tehty poliittisesti motivoitunut myönnytykset voivat mennä, samoin kuin mitä muotoja ne voivat saada. Esimerkiksi huolimatta sopimuksen poliittisesta sitoumuksesta Gazpromin viennin monipuolistamisprojektit ja uusien, kauttakulkumaat kokonaan kiertävien putkilinjojen rakentamisstrategiat jatkuvat. Se, että Nord Streamin kaltaiset viennin

monipuolistamisprojektit ovat jo pitkällä – sen ensimmäinen haara on määrä ottaa käyttöön 2012 – rajoittaa sitoutumista uusiin investointeihin Ukrainan kaasun kauttakulkujärjestelmään.²⁰ Tämä haluttomuus merkittäviin investointeihin Ukrainan kauttakulkusysteemiin osuu kuitenkin sen kanssa, että Ukraina on kiinnostava laajana ja maksukykyisenä (tai potentiaalisesti maksukykyisenä) myyntimarkkinana.²¹

Venäjän ja Valko-Venäjän kaasun- ja öljytuottojen jako

Sekä poliittiset että taloudelliset intressit olivat läsnä myös Venäjän Neuvostoliitolta perimissä energiasuhteissa Valko-Venäjään, vaikka jossain määrin eri kombinaationa. Venäjän energiapolitiikka suhteessa Valko-Venäjään liittyi pääpiirteiltään sekä Venäjän yleiseen pyrkimykseen ylläpitää läsnäoloaan entisen Neuvostoliiton alueella että Valko-Venäjän ja Venäjän (ainakin virallisesti) yhden valtion rakennusprosessiin vuodesta 1995 alkaen.²² Tämä vaikutti erityisesti kaasupolitiikkaan, jossa vuodesta 2002 alkaen Valko-Venäjälle tarjottiin kaasua kotimarkkinahinnoilla.²³ Silti taloudelliset kysymykset, erityisesti lisäarvonäkökohdat liittyen Gazpromiin liiketaloudellisena toimijana, vaikuttivat myös tähän prosessiin sekä sen purkamiseen. Koska kauttakulku Valko-Venäjän läpi oli ratkaisevaa Gazpromin viennille ja lisäarvoprosessille, odotukset Valko-Venäjän täydestä yhteistyöstä niin Jamalin putkilinjan pikaisessa valmiiksi saattamisessa sekä siitä, että Gazpromille myönnettäisiin 50 % omistus valtiollisesta kaasun kauttakulkuyhtiöstä Beltransgazista, olivat ratkaiseva ehto näille järjestelyille. Kun Valko-Venäjän hidastelu molemmissa kävi selväksi, sopimus peruttiin.²⁴

Öljysektorilla (joka oli tähän aikaan paljon vähemmän Venäjän valtion suorassa kontrollissa kuin 2004 jälkeen) Venäjän politiikka perustui yhdistelmään poliittisia myönnytyksiä ja tärkeää yksityisten toimijoiden roolia. Tämä kävi selväksi maiden välisestä hyvin omaperäisestä öljytuottojen jakosysteemistä 1999–2006 (ja maltit-

litemmassa muodossa 2007–2009). Tänä aikana Valko-Venäjä sai venäläistä öljyä markkinahintoja alemmalla hinnalla ja jalosti sitä suurella voitolla maailmanmarkkinahintaan myytäväksi (jotka siis nousivat tänä aikana). Valko-Venäjän maksama hinta venäläisestä öljystä nousi tänä aikana hitaammin kuin maailmanmarkkinahinnat. IMF arvioi tämän vuosittaisen lisäyhdyn olleen 2000-luvun puolivälissä 2–3 % Valko-Venäjän BKT:sta (IMF 2005). Samaan aikaan yksityisten venäläisten öljysektoritoimijoiden lisäarvoketju-intressien merkitys oli tärkeä. Venäjän ja Valko-Venäjän välisten tullisteiden poistaminen teki mahdolliseksi venäläisille yhtiöille öljynjalostuksen Valko-Venäjällä ja välttää siten Venäjän valtion verojen ja vientimaksujen maksamisen. Valko-Venäjältä tuli näin tärkeä osa venäläisten yhtiöiden lisäarvoketjua.

Samaan aikaan poliittisen kehityksen merkitys tällä alueella näkyi selkeästi sekä annetuissa myönnytyksissä että sopimusten korkeassa politisoitumisen ja matalassa *de facto* institutionalisoitumisen tasossa. Näin esimerkiksi Valko-Venäjä sai jalostetun öljyn vientimaksut vuodesta 1995 vuoden 2007 alkupuolen öljykaupan kriisiin asti kokonaan itselleen, vaikka tämä näytti rikkovan selvästi maiden välillä solmittuja sopimuksia, etenkin vuoden 1995 sopimusta tulliliitosta, jonka mukaan molemmat valtiot soveltavat kolmansille maille samoja tullimaksuja ja tuotot vientimaksuista jaetaan tasan. (Ks. Balmaceda 2010.)

Valko-Venäjän etuoikeuksien loppu 2007–2010?

Miten poliittisten ja taloudellisten kehysten samanaikaisuus ilmeni joulukuun 2006–tammikuun 2007 kaasun- ja öljykriisin jälkeen? Loppuvuodesta 2006 neuvotteluissa vuoden 2007 hinnoista Gazprom alkoi ehdottaa niinkin korkeita hintoja kuin \$200/tcm, lähes nelinkertaista lisäystä. Tätä seurasi vielä suurempi ristiriita öljykaupan sektorilla, kun Venäjä päätti 1. tammikuuta 2007 eliminoida 1995 alkaen voimassa olleet öljynviennin veroetuoikeudet.

Ristiriita johti lyhyisiin keskeytyksiin Venäjän öljytoimituksissa useisiin EU-maihin.

Vaikka tärkein peruste venäläisellä puolella tiukentaa öljy- ja kaasusektorin ehtoja heijasti suhteen taloudellista puolta, todellinen kehitys seuraavina kolmena vuotena kertoo poliittisen kehityksen olleen etusijalla. Ristiriidan jälkeen siirryttiin asteittain uuteen öljyn jälleenviennistä saatavien tuottojen jakosysteemiin.²⁵ Kaasusektorilla Venäjä *de facto* pehmensi sokkia sekä tarjoamalla asteittaista siirtymistä maailmanhintoihin että itse asiassa poikkeamalla virallisista sopimuksista ja myymällä Valko-Venäjälle halvemmalla hinnalla ilman kirjoitettua sopimusta. Näin joulukuun 2006 sopimuksen mukaan vuonna 2008 Valko-Venäjän maksama kaasun hinta vastaisi 67 % eurooppalaisista hinnoista (eli hinnoista Puolaan ilman kauttakulkukustannuksia), 2009 80 % ja 2009 90 % ennen siirtymistä kokonaan eurooppalaisiin hintoihin 2011 (IPM 2007). Todellisuudessa kuitenkin Valko-Venäjän maksamat hinnat koko lokakuun 2008 olivat paljon alle arvojen, jotka syntyisivät tällaisesta hintakaavasta, esimerkiksi \$127.9/1000cm vuoden 2008 toisella neljänneksellä kun eurooppalaiset (puolalaiset) hinnat olivat \$340, jolloin 67 % olisi ollut noin \$220.²⁶

Vuonna 2010 suhteet kuitenkin taas huononivat, kun Gazprom väitti Valko-Venäjällä olevan maksamattomia velkoja ja uhkasi keskeyttää toimitukset, jollei velkoja maksettaisi kokonaisuudessaan. Varoitukseksi toimituksia vähennettiin 30 %, mutta Valko-Venäjän maksettua velkansa kokonaisuudessaan täydet toimitukset palautettiin. Tämä viimeisin ristiriita syntyi sen jälkeen, kun presidentti Lukašenka oli kieltäytynyt tunnustamasta – vastoin Moskovan toivomusta – Abhasian ja Pohjois-Ossetian itsenäisyyttä, ja sitä seurasi ennen näkemätön suhteiden viileneminen, johon sisältyi Venäjän tiukka Lukašenkan vastainen PR-kampanja.²⁷

Nämä esimerkit havainnollistavat Valko-Venäjän ja Venäjän energiasuhteiden tärkeintä piirrettä tällä kaudella: sekä sovittujen hinnankorotusten 2009 lieventyminen että 2010 ehtojen kiristyminen olivat suurelta osin tulosta

poliittisista eikä taloudellisista seikoista. Se että 2010 kaasukaupan ehdot Valko-Venäjän kanssa kovenivat samaan aikaan kuin asenteet Ukrainaa kohtaan pehmenivät, on myös todiste poliittisten elementtien tärkeydestä näissä suhteissa.

Olivatko poliittiset vai taloudelliset intressit tärkeämpiä Venäjän energiapolitiikassa energiaköyhien maiden suhteen? Tässä artikkelissa esitetyt todisteet osoittavat, että tilanne tulee käsittää laajemmin kuin että Venäjän energiapolitiikka perustuisi ensi sijassa joko poliittiselle (energia aseena) tai taloudelliselle (pelkkää bisnestä) kehykselle. Se mitä todellisuudessa tapahtuu, on kompleksinen suhde näiden välillä. Esitetyt tapaukset ovat osoittaneet, että intressien lisäksi on hyvin tärkeää ajatella suhdetta toimijoiden välillä sekä kotimarkkinoilla (Gazpromin ja Venäjän valtion suhde) että rajojen yli, samoin

kuin intressejä, vaikutusvaltaa ja jännitteitä ja kilpailua luovia lisäarvoketjuja mutta myös synergioita ja ajoittain yhteispeliä näennäisten vastapuolten kesken. Niinpä, sen sijaan että keskitytään kapeasti ”Venäjän energiapolitiikkaan”, saattaa olla järkevämpää ajatella venäläisten energiatoimijoiden politiikkaan liittyvien toimien moninaisuutta ja niiden suhteita ulkomaisten toimijoiden kanssa.

Englannista suomentanut Päivi Paloposki.

Artikkeli perustuu laajempaan julkaisuun Balmaceda, Margarita (2012), *Russia's central and eastern European energy transit corridor: Ukraine and Belarus. – Russia's Energy Policy: National, Interregional and Global Dimensions*. Ed. Pami Aalto. Cheltenham: Edward Elgar. Forthcoming.

Viitteet

- 1 Aloitteista tärkein on öljysektorilla ollut Baltic Pipeline System (BPS-1, tilattu 2001, ja BPS-2, odotetaan valmistuvan vuoteen 2012 mennessä), joka kehittää Venäjän öljynlaivauskapasiteettia Venäjän Itämeren satamista ja tekee tarpeettomaksi jälleenlaivauksen Butingen (Liettua) tai Ventspilsin (Latvia) kautta. Kaasusektorilla Jamal-maakaasuputki Valko-Venäjän ja Puolan läpi (avattu 2004), North European Gas Pipeline (NEGP, ”NordStream”), joka yhdistää Venäjän kaasukentät Saksaan (suunniteltu valmistuminen 2010) sekä South Stream (suunniteltu valmistuminen 2010) ovat olleet tärkeimpiä aloitteita.
- 2 *Netback*-hinnoittelu viittaa kaasun jälleenhankintarvoon (joka perustuu kilpailevien polttoaineiden, etenkin polttoöljyn, hintaan) toimituspaikassa. Pohjimmainen syy *netback*-hinnoitteluun on halu saavuttaa hintataso, joka turvaa tasavertaiset rahalliset tuotot vientioperaatiosta eri markkinoille tai maihin.
- 3 Energiariippuvuusmaksu-käsite viittaa merkittäviin

tuottoihin, joita taloudelliset ryhmät maassa voivat joissakin oloissa saada energiariippuvuustilanteesta. Laajat energiaan liittyvät maksut saattavat näyttää ilmeisiltä, kun on kyse energiariikkaista maista niin kuin Venäjä, mutta yllättäviltä energiariippuvuustilanteessa. Silti energia voi olla hyvin tuottoisa bisnes paikallisille toimijoille riippuvaisessa maassa (välikäsien tekemistä voitoista monopolisoiduille markkinoille hinnankorotuksiin, suoranaiseen valtiolta varastamiseen), etenkin kun korruptio on laajalle levinnyttä.

- 4 Öljyn ja kaasun erilaisista markkina- ja arvoketjuista ja niiden vaikutuksista paikallisiin toimijoihin ks. Balmaceda 2010, 43–45.
- 5 Täytyy huomata kuitenkin, että tämä aloite ei koskenut niinkään kaasunhinnan sääntelyn poistamista kuin säänneltyä siirtymistä korkeampiin hintoihin.
- 6 Kaasunhintojen tasavertaisen tuottavuuden laskeamisen merkittävistä metodologisista ongelmista, ks. Stern 2009, 73–74.
- 7 Tämä kysymys tuli vaikuttamaan Venäjän ja

- Valko-Venäjän suhteisiin suoremmin vuoden 2007 jälkeen. Kaasusopimuksessa 31.12.2006 sovittiin, että vuoteen 2011 mennessä Valko-Venäjä maksaisi 100 % puolalaisesta hinnasta (kuljetuskustannusten ero vähennettynä). Tämän valkovenäläiset tulkitsivat olevan voimassa niin kauan kuin Valko-Venäjä ja Venäjä samanaikaisesti siirtäisivät netback-hintoihin ennen vuotta 2011. Mutta kun Venäjä ilmoitti, että aikaraja siirtyisi, Valko-Venäjä piti tätä riittävänä syynä uusiin neuvotteluihin ja hinnankorotusten lykkäämiseen.
- 8 Kuten Kansainvälinen energijärjestö IEA totesi, ”juuri venäläisten kaasun kuluttajien hintatukisysteemi ylläpitää pääosin Gazpromin hallitsevaa asemaa” (IEA 2002, 145).
 - 9 Kun Gazprom on nauttinut *de facto* vientimonopolista neuvostokauden jälkeen, sen monopolille annettiin laillinen asema 2006 Gazprom Exportille laillisen vientimonopolin myöntävässä laissa. Lain 3 artikla antoi tämän monopolin UGSS-siirtoverkon omistajalle, eli 2008 alkaen Gazpromille ja Gazprom Exportille (Stern 2009, 91, alaviite 80).
 - 10 On väitetty, että välittäjäyhtiöt ja niihin liittyvät korruptiotilaisuudet olivat osa Venäjän strategiaa heikentää Ukrainan kykyä selvittää energiariippuvuudesta Venäjään. Ks. Balmaceda 2006; D’Anieri 2006.
 - 11 Niin kuin todennäköisimmin tapahtui 2006 tammikuun neuvottelujen aikana: Ukrainan Naftohaz, Gazprom ja välittäjäyhtiö RosUkrEnergo. Ks. Oleksander Tšalii (entinen Ukrainan Eurooppaministeri) Radio Free Europe Ukrainaan lähetyksessä ohjelmassa, *Vitširna Svoboda*, 8.1.2009, www.radiosvoboda.org.
 - 12 Keinotekkoisten niukkuuden kansainvälisestä luomisesta rahastuskeinona, ks. Buchanan 1980.
 - 13 Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että ne eivät voi muuttua lainkaan, niin kuin näkyy esimerkiksi, joka käsittelee muutosodotuksia matalamman suhteellisen hinnan ja laajalle levinneen LNG-teknologian tuloksena.
 - 14 Osana Mustanmeren laivaston sopimusta laivaston jakamisesta tasan Ukraina sai korvauksena 20 vuoden vuokraamisesta Mustanmeren laivastotukikohdan Krimillä Venäjälle alennushintaan 526 miljoonan US\$:n helpotuksen velkoihinsa Gazpromille, sekä lisäksi 200 miljoonan US\$:n velanhelputuksen liittyen ydinaseiden siirtoon Venäjälle 1995; seuraava sopimus antoi Venäjälle osuuden laivastoon korvauksena uusista energia-velkahelputuksista, mikä toi Venäjälle yhteensä 81,5 % Mustanmeren laivastosta. Ks. Balies et al. 2003; Molchanov 2002, 232–233.
 - 15 Oliko tällaista toimenpiteiden päätarkoituksena suojata ukrainalaisia loppukäyttäjiä korkeilta hinnoilta vai luoda mahdollisuuksia maksujen havittelemiseen, on erillinen kysymys. Ks. Balmaceda 2008.
 - 16 Suurimman osan kautta 1994–2005 Venäjältä tuotu kaasu maksettiin kauttakulupalveluiden vaihtokaupalla, vaikkakin se nimellisesti oli hinnoiteltu US-dollareissa.
 - 17 Jos edellisellä kaudella välittäjäyhtiöt olivat olleet vastuussa vain Keski-Aasian kaasun kauttakulusta Ukrainaan, tammikuun 2006 sopimuksen tuloksena ne (RosUkrEnergo) sai kontrolliinsa Ukrainan kaasuntuonnin järjestämisen kokonaisuudessaan.
 - 18 Korruptiomaksujen jakamisesta rajan molemmin puolin välittäjäyrittämys RosUkrEnergon kautta keinona ”ratkaista” Venäjän ja Ukrainan kaasunkonflikti vuonna 2006 (ks. Balmaceda 2008).
 - 19 Vaikka ei ole oitis selvää miten huhtikuun sopimus 2010 Firtaš-ryhmän intresseihin, on ainakin yksi tapaus, jossa sen läheiset yhteydet Janukovitšin hallitukseen ovat oletettavasti johtaneet merkittäviin etuihin ryhmälle: Tukholman välimesoi-keuden kesäkuun 2010 päätös määrätä Ukrainan hallitus palauttamaan RosUkrEnergolle n. 5.4 miljardia US\$ yhtiöltä ”laittomasti” viedystä kaasusta. Tässä tapauksessa monet ukrainalaiset kommentaattorit epäilivät, että NAK Naftohazin uusi johto oli tietoisesti päättänyt ottaa passiivisen asenteen oikeudenkäyntiä kohtaan tehden mahdottomaksi tehdä päätöksen RosUkrEnergoa vastaan.
 - 20 Vaikka Gazprom on toistuvasti vakuuttanut, että Nord Streamin kautta kulkevat volyymit ovat uusia volyymejä, ei ole juuri perusteita uskoa, että mitään lisävolyymejä tulisi Ukrainan kauttakulkujärjestelmän kautta. Päinvastoin jos Venäjän uusi NEGP-putkistoprojekti toteutuisi vuoteen 2012 mennessä, vaikka ilman Ukrainan kauttakulun vähenemistä, maan osuus Venäjän kaasun viennistä voisi vähetä 73.22 %:ista 2008 65.64 %:in 2012. ks. *RusslandAnalysen*, no. 50, 10. (Tietoa Ukrainan osuudesta kaasuvientiputkistojen volyymin kapasiteetissä, ei todellista kauttakulkua, joka voi olla eri). Ehdotetun South Stream -putkilinjan (n. 31 bcm/v) valmistuminen vähentäisi entisestään Ukrainan roolia Venäjän kaasuviennessä.
 - 21 Jos tämä lausunto vaikuttaa epäloogiselta, kun on ensin kerrottu Ukrainan kaasuntuonnin kroonisista maksuongelmista 2005 alkaen, kannattaa pitää mielessä, että jotkut alasektorit, kuten kotimainen jakelu myyntiin teollisuuskäyttäjille, saattoivat olla erityisen tuottoisia; suora pääsy maksukykyisiin kotimaisiin kaasun käyttäjiin on ollut prioriteetti Gazpromin Eurooppa-strategiassa 1990-luvun puolivälistä alkaen.
 - 22 Vaikka paljon näissä sopimuksissa jäi jäljelle (“virtuaalinen integraatio”), niillä oli yhä tärkeä symbolinen arvo ja ne loivat perustan lähemmälle yhteistyölle sotilaallisilla ja strategisilla alueilla,

- jotka sujuivat paljon onnistuneemmin ja antoivat osapuolille – etenkin Valko-Venäjälle – erityisiä odotuksia energiasuhteisiin. Integraatioprosessin varhaisista konflikteista ks. Balmaceda 1999.
- 23 Venäläisten vastaavasti sijaitsevien alueiden (Smolensk) maksamat hinnat tarjottiin vuosittaisella etukäteen sovitulla volyyymilla.
- 24 Molemmista prosesseista yksityiskohtaisemmin: Balmaceda 2006b.
- 25 Alun perin Venäjä vaati öljyvientimaksujen maksamista 100 %, mutta suostui Venäjän Valko-Venäjällä jalostetun öljyn vientimaksujen jakoon seuraavasti: 2007 70% Venäjälle ja 30 % Valko-Venäjälle; 2008 80 % Venäjälle ja 20 % Valko-Venäjälle ; 2009 85 % Venäjälle ja 15 % Valko-Venäjälle; 2010 alkaen 100 % Venäjälle.
- 26 Valkovenäläinen taloustieteilijä Leonid Zlotnikov vahvisti: “2008 tätä hintakaavaa ei käytetty”. Hän arvioi sopimukseen perustuvan hinnan n. 200-220/1000cm Deutsche Wellen ohjelmassa Valko-Venäjälle. (Ks. Zlotnikov 2008).
- 27 Todellinen syy kesäkuun 2010 konfliktiin on yhä epäselvä, mutta niin kuin myöhemmin paljastettiin, Gazprom oli enemmän velkaa Beltransgasille kauttakulupalveluista kuin Beltransgas Gazpromille.

Lähteet

- Aalto, Pami (2012), Introduction. – *Russia's Energy Policy: National, Interregional and Global Dimensions*. Ed. Pami Aalto. Cheltenham: Edward Elgar. (Forthcoming)
- ANRE (2010) = National Agency for Energy Regulation. 15.7.2010. www.anre.md
- Balies, Alyson J. K. & Melnik, Oleksyi & Anthony, Ian (2003), *Relics of Cold War: Europe's Challenge, Ukraine's Experience*. – SIPRI Policy Paper, 6. Stockholm. 5.5.2006.
http://editors.sipri.se/pubs/RAPPORT_RELICSOFCOLDWAR.pdf
- Balmaceda, Margarita M. (1999), Myth and Reality in the Belarusian-Russian Relationship: What the West Should Know. – *Problems of Post-Communism* 46, 3–14.
- Balmaceda, Margarita M. (2006), ”Energy Business and Foreign Policies in Belarus and Ukraine”. Presentation at the conference Economic Interests and Foreign Policy Choices: the Case of Slavic Triangle, University of Toronto, 26.–27.1.2006.
- Balmaceda, Margarita M. (2006b), *Belarus: Oil, Gas, Transit Pipelines and Russian Foreign Energy Policy*. London: GMB Publishing.
- Balmaceda, Margarita (2008), *Energy Dependency, Politics and Corruption in the Former Soviet Union: Russia's Power, Oligarchs' Profits and Ukraine's Missing Energy Policy, 1995-2006*. London: Routledge.
- Balmaceda, Margarita M. (2010), *The Politics of Energy Dependency: Ukraine, Belarus and Lithuania Between Domestic Oligarchs and Russian Pressure, 1992-2010*. (Unpublished manuscript.)
- Buchanan, James M. (1980), Rent-seeking and Profit-seeking. – *Toward a General Theory of the Rent-Seeking Society*. Eds: James M. Buchanan, R.D. Tollison & G. Tullock. Texas: Texas A & M University Press.
- Bugajski, Janusz (2005), *Cold Peace: Russia's New Imperialism*. Westport Conn.: Praeger.
- D'Anieri, Paul (2006), ”Ukrainian-Russian Relations: Beyond the Gas”. Presentation at the conference The Ukrainian-Russian Gas Crisis and its Fallout: Domestic and International Implications, Harvard University, 5.–6.2.2006. Video 15.6.2006. http://www.huri.harvard.edu/na/na_gas_conf_2006.html
- Energy Charter Secretariat. – *Gas Transit Tariffs*, 63-64.
- Goldman, Marshall (2008), *Petro-state: Putin, Power, and the New Russia*. Oxford & New York: Oxford UP.
- Gowa, Joanne (1994), *Allies, Adversaries, and International Trade*. Princeton: Princeton University Press.
- Guillet, Jerome (2002), Gazprom's Got West Europeans over a Barrel. – *The Wall Street Journal*, 8.11.2002.
- Hermitage Capital Management (2005), How should Gazprom be Managed in Russia's National Interests and the Interests of Its Shareholders? (Mos-

- cow, June 2005), p. 4, cited: *Global Witness*, "It's a Gas – Funny Business in Turkmen-Ukraine Gas Trade" (April 2006), <http://www.globalwitness.org/reports/show.php/en.00088.html>, p35.
- Index Mundi (2010) = <http://www-induxmundi.com/commodities/?commodity=russian-natural-gas&months=240>
- IEA (2002), *Energetičeskaja Politika Rossii*. Paris.
- IEA (2006), *Ukraine: Energy Policy Review 2006-*. Paris.
- IEA (2006b), *Optimizing Russian Natural Gas: Reform and climate policy*. Paris.
- IMF (2005), Rapid growth in Belarus: puzzle or not? June. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2005/cr05217.pdf>.
- IPM (2007), IPM, Ežemesjatšni obzor ekonomiki Belarusi, 1/52, <http://research.by/rus/bmer/>.
- Janeliunas, Tomas (2009), Lithuania's Energy Strategy and Its Implications on Regional Cooperation. – *Energy: Pulling the Baltic Region Together or Apart?* Eds. Andris Spruds & Toms Rostoks. Riga: Zinatne.
- Lucas, Edward (2008), *A New Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West*. London & New York: Palgrave MacMillan.
- Molchanov, Mikhail A. (2002), *Political Culture and National Identity in Russian-Ukrainian Relations*. College Station TX: Texas A&M University Press.
- Orban, Anita (2008), *Power, Energy and the New Russian Imperialism*. Westport CT: Praeger.
- Pavel, Ferdinand & Chukhai, Anna (2006), *Gas Storage Tariffs along the Route to EU Market*. Kyiv: IER. 24.2.2009. <http://www.ier.kiev.ua>
- Pirani, S. (2009), *Russian and CIS Gas Markets and their Impact on Europe*. Oxford & New York: Oxford UP.
- Poussenkova, Nina (2012), They Went East, They Went West. – *Russia's Energy Policies: National, Interregional and Global Dimensions*. (Ed.) P. Aalto Cheltenham: Edward Elgar. (Forthcoming)
- Smith, Keith (2008), *Russia and European Energy Security: Divide and Dominate*. Washington DC: CSIS.
- RFE/RL Armenia (2010), Russian gas price for Armenia to rise further. – [azatutyun.am](http://www.azatutyun.am/content/article/2005637.html). <http://www.azatutyun.am/content/article/2005637.html>
- Stern, Jonathan P. (2009), The Russian Gas Balance to 2015: Difficult Years Ahead. – *Russian and CIS Gas Markets and their Impact on Europe*. Ed. S. Pirani. Oxford & New York: Oxford UP.
- Terra (2010) = Srednejevropskaja tsena za gaz. – *Territorija Moldneta*. 26.8.2010. <http://www.terra.md/ru/news/moldova/gaz.cena.moldova.filat/default.aspx>
- Weinthal, Erika & Jones Loung, Pauline (2006), The Paradox of Energy Sector Reform. – *The State after Communism: Governance in the New Russia*. Eds. Timothy Colton & Stephen Hanson. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Zlotnikov, Leonid (2008), *Belaruskaja Hronika*. 17.12.2008. <http://www.dw-world.de>